

SAARA JÄNTTI

Koti ja hulluus, koditon hulluus

”Oli kuin hänet olisi ajettu ulos talostaan, sillä välin kun paholaiset mellakoivat sisällä ja käänsivät kaiken ylösalaisin.” – Bessie Head¹

Hulluustutkimus eli hulluuden kulttuurisia ilmaisu- ja hoitomuotoja tarkasteleva yhteiskuntatieteellinen ja humanistinen tutkimus avaa tapoja jäsentää mielen ja toimintakyvyn hajoamisesta aiheutuvaa kärsimystä. Tässä tutkimusperinteessä on pyritty tarkastelemaan potilaan näkökulmasta hulluuden historiallisesti muuntuvia selitysmalleja, tulkintoja, määritelmiä sekä usein alistavia tai sortavia lääketieteellisiä ja sosiaalisia käytänteitä, joilla tuota kärsimystä on pyritty hallitsemaan.²

Omissa tutkimuksissani olen kuitenkin päätenyt hieman toisenlaiseen näkökulmaan. Olen tarkastellut niitä tiloja ja tapoja, joilla mielen järkkymisen ja psykiatristen hoitotoimenpiteiden muovaamat psykiatriset, sukupuoliittuneet yksilöt kiinnittyvät maailmaan kärsimyksensä keskellä erilaisissa historiallisissa ja kulttuurisissa tilanteissa³.

Niin naisten (osin) omakerrallisia tarinoita käsitellessä väitöskirjassani kuin myös parhaillaan käynnissä olevassa draama/yhteisötutkimuksessani nuorten tutustui asuvien mielenterveyskuntoutujien kanssa olen tarkastellut sitä, miten mielen(terveyden) järkkyminen vaikuttaa ihmisen kykyyn ja tapaan asuttaa paikkoja ja kokea yhteyttä rakennettuun, sosiaaliseen, imaginaariseen ja materiaaliseen ympäristöön⁴. Näitä joskus minimaalisia, konkreettisia, abstrakteja, todellisia ja kuviteltuja tiloja, tapoja ja yhteisöjä olen kutsunut kodeiksi, sillä koti esiintyy pelkistetyimmillään juuri suhteena itsen ja itsen ulkopuolisen tilan välillä⁵.

***

Sairautta ja hulluutta on kuvattu kodittomuuden tiloina⁶. Koti tarjoaa metaforan, jonka kautta kokemus sairaudesta ja minän hajoamisesta jäsentyy. Psykoottisiin tiloihin kuuluu usein tunne uhattuna olemisesta ja jopa kokemus suoranaisestä väkivallasta sisäisessä todellisuudessa. Tämä väkivalta tekee kokijasta suojattoman, kodit-

toman. Hulluus näyttäytyy suojaavien rajojen ja kiinnipitävien yhteyksien hajoamisena.

Koti, paikan asuttaminen ja identifioituminen itsen ulkopuoliseen tilaan, on kuitenkin osa ihmisyyttä. Kuten feministitutkijat ja -filosofit ovat osoittaneet, paikan asuttaminen on sukupuolitettua, kulttuurisidonnaista toimintaa, ja feministisessä psykiatrian ja psykologian kritiikissä sekä kulttuurintutkimuksessa koti usein osoitetaan paikaksi, joka altistaa naisia väkivallalle ja alistukselle – ja suorastaan ajaa heitä hulluuteen⁷. Toisaalta potilaskertomuksissa koti näyttäytyy monimerkityksisenä kaipaustenkin kohteena, jota mielisairaalarinoissa ikävöidään, ja jonne kaipaamista potilailta myös odotetaan⁸. Koti ja kaipaus ovat tässä kontekstissa terveyden merkki.

Samalla mielisairaaloihin rakentuu pieniä, lokeron tai käsilaukun kokoisia yksityisyyden tiloja, jotka omalla tavallaan edustavat kotia. Kotiin kuitenkin kuuluu mahdollisuus lähteä sieltä pois; koti rakentuu lähtemisen ja paluun mahdollisuuden kautta⁹. Paikka, josta poistuminen on mahdotonta, on vankila. Avohoidon yleistyminen huolimatta psykiatria käyttää yhä hoitokeinona potilaan erottamista kotiympäristöstään, ja juuri asumisen ja ihmisyyden kytköksen kautta pakkohoidosta muodostuu myös ihmisoikeuskysymys. Kokijalleen se on eksistentiaalinen kriisi. Sairaiden sulkeminen mielisairaaloihin onkin kirjoittanut kritiikkiä koko sairaaloiden historian ajan¹⁰.

***

Sairaaloiden ulkopuolella, ”kotimaailmassa”¹¹ mielenterveyskuntoutujien voi olla vaikea löytää itselleen kotia mielenterveyden ongelmien leimaavuuden ja niihin liittyvien ennakkoluulojen ja negatiivisten representaatioiden vuoksi¹². Mielenterveyden ongelmat voivat aiheuttaa ongelmia arjen hallinnassa ja johtaa asunnottomuuteen, ja asuinpaikan menettäminen ja puute taas voivat aiheuttaa myös mielenterveyden ongelmia¹³. Tosin skitsofrenian kaltaisten vakavien mielenterveysongelmien

Ilmar Laaban, Runoja

Selkeänä kuin talvisen meren KYLLÄ
yliajelehtivan savupilven kysymykselle
ilmeisenä kuin rakastunut koiranpää
seistä selkeänä, ilmeisenä
holvikäytävällä, jossa kehrätään lankaa

Kaksitoista tätä kellon numerotauluksi
tulitikkuihin sekoitetusta lentohiekasta
syntyy kumea rintojen pari
kääpiömäinen myrkyllinen kuu lepän kuoren alla
mutta ilo kävelee maantiellä

Rohkeutta hetkessä, jossa hius valahtaa irti
jossa peili ei heijasta enää
suolakaivokseen laskeutunutta kotkaa
sitä yötä ei ole vielä saapunut
jolloin järvi unohtaisi räjähtää

Jäälautta kranaatinsiruja täynnä, nummen demoni syömässä pilviä,
kaupunginkaduilla hyljeparvet, nokisia saippuakuplia
heilumassa kauniin sään säärystimessä, minne ryömivät kivet?

Asumattoman saaren yli leviää naisenhävyn tuoksu.
magneettineula katkeaa, vuokot vuokot kaikkialla vuokot
hiljaisuus kuin hoipertava torni, kenen oma se kiehuva sylki?

Vitsi jota nauraa vuoristo, muste norumassa hitaasti
haavasta auringon kannassa, rummunpäriinä lyhempi kuin hetki,
fata morganan kilohailiverkosta, miksi taskukello varisee pölyksi?

Untuvalla katettu koira, sinitaivaan kapakassa murha,
vaunut, joihin koko vuosisadan sikiöt on siroteltu,
räjähdys järkyttää erämaata, milloin lanka paloi loppuun?

Olutpullossa köhii tuuli, heinä kääntyy nurjalle puolelle
juuret ilmaan korret multa, haamu piehtaroidessa lumessa
meri kuin nuhrainen leipä, kuinka sormi syytetään?

Kuinka ylittää tuhansien vauvojen barrikadi?
Kuinka kuoria aurinkoa? Kuinka laittaa hiljenemään kanerva?
Kuinka muuttaa kangas kankaaksi? Lohi majoneesilla

usko lommoisella vaa-alla, iva kuolema kukkavaasi
spiraaliviiva lävistää kaikki kaupungit maankartalla,
yhä nopeammin juttelee piippu, avain hyppelee taskussa.

jatkuu sivulla 84

ja asunnottomuuden välillä ei näyttäisi olevan suoraa yhteyttä vaan yhteys rakentuu köyhyyden ja siitä aiheutuvan ongelmien kumuloitumisen kautta¹⁴.

Mielenterveysongelmat ovat länsimaissa yksi suurimmista työkyvyttömyyden aiheuttajista. Avohoidon yleistymisen myötä kodista onkin tullut pääasiallinen paikka, jossa mielenterveysongelmien kanssa eletään. Se on paikka, jossa päätökset lääkkeenottamisesta tai ottamatta jäämisestä, hoitoon hakeutumisesta tai toimittamisesta tehdään. Kodin ja (erityisesti naispuolisen) asujan kiinteä kulttuurinen yhteys näkyy siinä, että kotia voidaan esimerkiksi sosiaalityön piirissä käyttää myös terveydentilan arviointiin ja konkreettista kodin epäjärjestyä ja sekasotkua pitää merkinä asujan heikosta terveydestä ja kyvystä huolehtia itsestä ja toisista¹⁵.

Koti on kuitenkin paljon muuta kuin konkreettinen asuinpaikka. Se voi olla yhteisö, sosiaalinen verkosto. Kodin tuntu voi löytyä uppoutumisesta mielekkääseen tekemiseen. Hulluuden keskellä nämä ”kodit” edustavat sitä, minkä kuntoutujat kokevat ja näkevät elettäväksi, elinkelpoiseksi ja missä elämä kaiken keskellä tapahtuu. Kärsimys, jota hulluuskertomuksissa usein kuvataan kieltä pakenevaksi kokemukseksi, jota on mahdoton sanallistaa, toimii taustana. Valokeilassa sen sijaan on silkkana sietämisenäkin näyttäytyvä (pieni) toimijuus¹⁶.

Elettynä suhteena itselle merkityksellisiin tiloihin ”koti” on aina keskenäinen prosessi, suhde, joka pysyy elossa vain ainaisessa kysymyksessä: mikä, mitä, missä, millaisia ovat sinun kotisi? Näyttääkin siltä, että nuorten mielenterveyskuntoutujien kanssa valmistelemamme esitys tulee päättymään juuri tähän kysymykseen. Pohdituamme yli puoli vuotta kodin merkityksiä, merkkejä, symboleja, toimintoja ja tiloja sekä kotiin liittyviä reittejä ja tarinoita, olemme päättäneet huokoiseen, tilanteiseen esitykseen, joka rakentuu kulloinkin läsnä olevien ihmisten välisessä kanssakäymisessä – ja päättyy kysymykseen. Sillä niin kauan kun koti on kysymys, lähestymme ihmistä ihmisenä, ja hulluus on vain tausta, jota vasten tuo ihmisyyks piiryy.

Viitteet

- 1 Head 1974, 49.
- 2 Mielisairausten sijaan tutkimuksissa on käytetty termiä 'hulluus', sillä lääketieteen ja psykiatrian tavat jäsentää, nimetä, kohdata ja hoitaa mielen erikoisuuksia ovat historiallisesti vain yksi tapa ymmärtää niitä. 'Hulluus' on eräänlainen kattokäsite, joka 'mielisairautta' väljemmin ottaa huomioon sen, että hulluuteen on liitetty ja liitetään yhä erilaisia tulkintakehyksiä. Mielen ilmiötä on historiallisesti ja eri kulttuureissa käsitelty ja ymmärretty yksilöivän sairaus-käsitteen lisäksi myös uskonnollisessa ja väinäjien läsnäoloon tämänpuoleisissa nojaavissa konteksteissa. Esimerkiksi kokemus äänien kuulemisesta sairauden merkinä liittyy ilmiön lääketieteellistämiseen ja medikalisaatioon eikä näin ollen ole lainkaan universaali ilmiö (ks. esim. Rose 1996, 406). Historiallisesti tarkasteltuna myös ne tavat, joilla mielen järkkymistä ja mielenterveysongelmista kärsiviä on kohdattu ja kohdeltu vaikuttavat ainakin näin jälkiviisaasti tarkasteltuina melko hulluilta.
- 3 Mielen järkkymisen kokemuksellisessa tarkastelussa näen sairautta keskeisempänä juuri kärsimyksen. Emil Kraepelinin (1856–1926), saksalaisen (kyseenalaisenkin) psykiatrian uudistajan sanotaan sanoneen oppilailleen, että mielisairaus, lievimmässään muodoissaan, pitää sisällään suurimman määrän kärsimystä, mitä lääkäri koskaan joutuu kohtaamaan (Appignanesi 2008, 190). Diagnostiset luokitellut jäsentävät kärsimyksen ilmenemismuotoja ja yrityksiä poistaa sitä, mutta, paradoksaalista kyllä, myös ajoittain lisäävät sitä.
- 4 Jäntti 2012; Jäntti 2014–2017 tutkimusprojekti: "Jotta olisi: Paikka maailmassa. Etnografinen tutkimus suomalaisten mielenterveyskuntoutujien kotiaiheisesta draamaprojektista".
- 5 Felski 2000, 88; Young 1997, 141.
- 6 Svenaeus 2000, 131.
- 7 Esim. Gilbert ja Gubar 2000, 85; ks. myös Showalter 1987 ja Ussher 1991; 2010; 2012. Kotia on kuitenkin myös puolustettu feministisessä keskustelussa, esim. Young 1997, 134–140 ja hooks 1990, 147.
- 8 Esim. Janet Framen romaaneissa *Faces in the Water* mielisairaalan potilaat kyselevät jatkuvasti lääkäreiltä, pääsivätkö he kotiin, koska "heissä ei ole mitään vikaa" (Frame 1961, 39). Romaanissa sairaala muodostuu liminaaltilaksi, jonne sopeutuminen ja asettuminen samoin kuin kotiin haluaminen ovat kotiuttamiseen vaadittavia terveyden merkkejä

- mutta jonne kotiutuminen samalla assosioituu kroonistumiseen (ks. Jäntti 2012, 114–123). Myös suomalaisilta mielenterveyskuntoutujilta vuonna 2007 Mielenterveyden keskusliiton kanssa keräämässäni kotikirjoitusaineistossa sairaala näyttöytyy ensisijaisesti paikkana, josta kaivataan kotiin.
- 9 Ahmed 2002, 88; *Homes in Transformation* 2009, 18–19.
  - 10 Ks. esim. Wood 1994 ja Reiss 2008.
  - 11 Goffman 1991, 23.
  - 12 Negatiivisista representaatioista esim. Cross 2010, 129–134. Mielenterveyden keskusliiton vuonna 2013 julkaiseman mielenterveysbarometrin mukaan 23 prosenttia suomalaisista ei haluaisi mielenterveyskuntoutujaa naapurikseen. Vuoden 2011 prosentista (28 %) tämä joukko oli hieman pienentynyt, mutta alle 25-vuotiaista jopa 39 prosenttia ilmoitti, ettei haluaisi asia mielenterveyskuntoutujan naapurina. Vertailun vuoksi todettakoon, että asenteet mahanmuuttajia kohtaan olivat lievempiä.
  - 13 Tischler & Vostanis 2007, 95; Toro ym. 1995, 280.
  - 14 Toro ym. 1995, 285–286.
  - 15 Ks. esim. Jönsson 2005, 153–174.
  - 16 Honkasalo 2004, 58.

Kirjallisuus

- Ahmed, Sara, *Strange Encounters. Embodied Others in Post-Coloniality*. Routledge, London 2000.
- Appignanesi, Lisa, *Sad, Mad and Bad. Women and Mind Doctors from 1800 to 2000*. Virago, London 2008.
- Cross, Simon, *Mediating Madness. Mental Distress and Cultural Representation*. New York University, New York and London 2000.
- Felski, Rita, *The Invention of Everyday Life. Teoksessa Doing Time. Feminist Theory and Postmodern Culture*, New York University Press, New York and London 2000.
- Frame, Janet, *Faces in the Water*. Women's Press, London 1980.
- Gilbert, Sandra & Gubar, Susan *Madwoman in the Attic. Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination* (1979). Yale University, New Haven 2000.
- Goffman, Erving, *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates* (1961). Penguin, London 1991.
- Head, Bessie, *A Question of Power*. Heinemann, London 1974.
- hooks, bell, *Yearning. Race, Gender, and Cultural Politics*. South End Press, Boston (Mass.) 1990.
- Homes in Transformation. Dwelling, Moving, Belonging*. Toim. Hanna Johansson & Kirsi Saarikangas. Vastapaino, Tampere 2004, 51–81.
- Honkasalo, Marja-Liisa, Elämä on *abasta* täällä. Otteita maailmasta, joka ei pidä kiinni. Teoksessa *Arki satuttaa. Kärsimyksiä suomalaisessa nykypäivässä*. Toim. Marja-Liisa Honkasalo, Terhi Utriainen ja Anna Leppo. Vastapaino, Tampere 2004, 51–81.
- Jäntti, Saara, *Bringing Madness Home. The Multiple Meanings of Home in Janet Frame's Faces in the Water, Bessie Head's A Question of Power and Lauren Slater's Prozac Diary*. Jyväskylä Studies in Humanities 2012.
- Jönsson, Lars-Eric, Home, Women, and Children. Social Services Home Visits in Postwar Sweden. *Home Cultures* Vol. 2 No. 2, 2005, 153–174.
- Reiss, Benjamin, *Theaters of Madness. Insane Asylums and Nineteenth-Century American Culture*. The University of Chicago Press, Chicago 2008.
- Rose, Jacqueline, On the 'Universality' of Madness. *Bessie Head's A Question of Power. Critical Inquiry* Vol. 20 No. 3, 1994, 401–418.
- Showalter, Elaine, *The Female Malady. Women, Madness and the English Culture 1830–1980* (1985). Virago, London 1987.
- Svenaeus, Fredrik, The Body Uncanny – Further Steps towards a Phenomenology of Illness. *Medicine, Health Care and Philosophy* 3, 2000, 125–137.
- Tischler, Victoria & Vostanis, Panos, Homeless Mothers. Is there a Relationship between Coping Strategies, Mental Health and Goal Achievement? *Journal of Community & Applied Social Psychology* Vol.17, No. 2, 2007, 85–102.
- Toro, Paul A. ym. Distinguishing Homelessness from Poverty. A Comparative Study. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* Vol. 63 No. 2, 1995, 280–289.
- Ussher, Jane, *Women's Madness. Misogyny or Mental Illness?* Wheatsheaf, New York 1991.
- Ussher, Jane, Are We Medicalizing Women's Misery? A Critical Review of Women's Higher Rates of Reported Depression. *Feminism & Psychology* Vol. 20, No. 1, 2010, 9–35.
- Ussher, Jane, *The Madness of Women. Myth and Experience*. Routledge, New York 2012.
- Wood, Mary Elene, *The Writing on the Wall. Women's Autobiography and the Asylum*. University of Illinois, Urbana and Chicago 1994.
- Young, Iris, Marion *Intersecting Voices. Dilemmas of Gender, Political Philosophy and Policy*. Princeton University, Princeton 1997.